

ՎՐԱՅՑ ԿԵՆՆՔԻՑ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Եւ նոր կոմսդիտա—նոր արշաւանք հայադէտ պրոֆեսսորների ու հայերի դէմ—
Պետ. Ուսիկաշվիլու մահը:

Մեր ընթերցողներին ծանօթ վիպագրող պ. Կլիկաշվիլին տպագրել է «Մօամբէ» ամսագրում դարձեալ մի նոր աշխատութիւն «Դարիսպանի նեղ դրութիւնը» վերնագրով: Դա թատրոնի համար յարմարեցրած կոմիկական պատկերների մի շարք է, վերցրած Իմերեթի աղքատ ազնուականների կեանքից: Այդ դժբախտ մարդկանց ցաւերից մէկն էլ կայանում է նրանում, որ նրանք միշտ... մարդու տալու շատ աղջիկներ են ունենում: Տուն չկայ, ինչպէս բացատրում է գրութեք գլխաւոր հերոս Դարիսպանը,—տուն չկայ, որ երեք կամ չորս նշանելու աղջիկ չունենայ, իսկ նրանց ուզող ոչ մի տեղ չէ երևում... Այժմեան երիտասարդները ամեն կերպ փախչում են ընտանիք գոյացնելու մտքից... Առաջները աղջկայ տէրերը դիմում էին գոնէ մոցիբուլներին, միջի-մարդերին օգնութեան, բայց այժմ նրանք էլ իրանց արհեստը ձգել են, որովհետեւ այդ արհեստը այլեւ եկամուտ չէ բերում... Այդ է պատճառը, որ մեր դժբախտ՝ չորս հասած աղջկայ հայր Դարիսպանը իր համար բան ու գործ է շինել ման ածելու ամեն տեղ իր անդրանիկ աղջիկ Կարոթնային, որպէսզի «սաղացնի» նրան մի կերպով մի որեւէ երիտասարդի վրայ... Ահա այժմ էլ մենք տեսնում ենք նրան իր ազգականուհի Մարթայի տանը չարաչար աշխատելիս նոյն նպատակի համար, բայց նրա դժբախտութիւնից այդ տանտիկինը իր մօտ հիւր եկած երիտասարդ Օսիկօի ուշադրութիւնը կամենում է դարձնել միմիայն իր մի ծանօթ և հովանաւորեալ աղջկայ՝ Նատալիայի՝ վրայ, որին դիտմամբ այդ նպատակով առաջուց կանչել է իր մօտ... Նատալիայի հետն է իր մայր Պելագիան, որ տէր է երեք հասած աղջկայ, աղքատ ու այրի, ուրեմն աւելի դժբախտ, քան Դարիսպանը, որը յամենայն դէպս տղամարդ է: Եւ ահա այդ երկու դժբախտ խնոյանների—Դարիսպանի ու Պելագիայի (Մարթայի հետ միացած)—մէջ սկսւում

է փեսացու Օսիկօի ներկայութեամբ մի անօրինակ, օրհասական մրցում՝ նրան անպատճառ իրանց աղջկան հաւանեցնելու, իրանց փեսան շինելու... Խորամանկ երիտասարդը տեղեկանալով ներկայ եղող մի տղամարդ հիւրից, որ երկու թեկնածու օրիորդներն էլ աղքատ են ու անօթիտ, քթի տակը ծիծաղում է և Մարթայի ծածուկ խնդրքին՝ որ ձեռքից բաց չթողնէ Նատալիայի պէս մի պատուական հարսնացուին—սիրալիր կերպով պատասխանում է. «Ես ձեր խաթը չէի կոտրի, տիկին, եթէ... նշանուած չլինէի»...

—Ի՞նչ, նշանուած,—բղաւում է խեղճ կինը օձից խայթուածի պէս և ապա դիւանագիտօրէն աւելացնում. Թիչու հապա առաջուց չէիք ասում, որ մի լաւ, սրտալի ուրախանայինք...

Պ. Կլեիաշվիլու այդ նոր գրուածքը պէտք է դասել նրա լաւագոյն գործերի շարքը. նա խորը տպաւորութիւն է թողնում թէ իր հիմնական մտքով և թէ իր հերոսների հոգեկան վիճակով։ Մարդու տալու աղջկերքը փեսացու չեն ճարում, տանը պառոււում են, ինչպէս դանդաղում են շարունակ Դարիսպանն ու Պելագիան, նրանց առաջ փակուած է հասարակական ամեն ասպարէզ, ամեն օր նրանց երեսով են տալիս, որ անտանիկ բեռ են ծնողների համար, նրանց ստիպում են ամեն տեսակ ստորացնող դեր յանձն առնել՝ փեսացուներին գերաւելու համար... «Ի՞նչ օգուտ ստացանք հիմայ,—ասում էր խեղճ Նատալիան իր մօրը՝ Օսիկօի նշանուած լինելը լսելուց յետոյ—որ այսպէս կապկի նման թրե տուիք ինձ մի ինչ—որ անծանօթ—անտէրի մօտ... Աւելի լաւ է մեռնել, քան ձեզպէսների ձեռքին մնալ... Ինքներդ չէք հասկանում, ինչ էք անում... Հէնց որ մի «անտէր—մուսկէլին» կը տեսնէք, իսկոյն գլխներդ կը կորցնէք»... Կարո՞՞նան լսելով իր հայր Դարիսպանի անվերջ գանգատներն՝ աղջկան մարդու տալու հոգսի համար կրած նեղութիւնների մասին—խորապէս վշտացած բացազանչում է. «Ես ի՞նչ մեղաւոր եմ, պարոն, որ շարունակ երեսովս ես տալիս»։—«Հապա ես ո՞ւմ համար եմ այսքան չարչարում», —հարցնում է հայրը։—«Ես քեզ չեմ խնդրում, որ ինձ մարդու տաս... Ես կը մնամ այսպէս ինձ համար»...—«Ի՞նչ համար կը մնայ այդպէս,—հիգնում է նրան հայրը—հը՛մ... Ի՞նչ կերակրել, պահել հարկաւոր չէ արդեօք, աղջիկ պարոն... էլ չեմ կարող պահել ձեզ, դաւակա, էլ չեմ կարող»...

Նրանցից ոչ պակաս ապերժանիկ ու կարեկցութեան արժանի են նաև դրանց ծնողները, այդ մանր, չքաւոր ազնուականները, որոնք ոչ մի հնարաւորութիւն չունեն գուցէ փողով ի-

ընդ կողմը քաշելու արժաթասէր փեսացուներին: Դարիսպանի խօսքերը և նրանց տոնը յաճախ այնպիսի տպաւորութիւն են թողնում, որ կարծես նա ամեն բոլոր պատրաստ է յարձակուելու հէնց առաջին պատահած երիտասարդի վրայ և՛ նրա կողորդին հուպ տալով՝ պահանջելու, որ անպատճառ իր աղջկան առնի, տանի... Մարթայի տանը քիչ էր մնում որ նա ծեծէր Պեղադիային, որ համարձակւում էր մրցել իր հետ Օսիկօին գրաւելու մէջ... Նոյն Մարթային այդ հպարտ, զօրեղ կամքի տէր մարդը յուսահատութեամբ ասում է. «Ասում ես, թէ ըշտապում եմ... Բա ի՞նչ անեմ, որ օրէցօր աղջկերքս ձեռքիս պառաւում են... Չեմ կարող հանգստանալ, մինչև որ զրանց իրանց տէրերին չյանձնեմ... Չեղաւ, չկարողացայ պատահել այդ կոտորուածներին (փեսացուներին)... Բայց վնայ թէ Աստուած գրկած ունենայ աղջիկներին այդ բախտից... Վնայ թէ նրանց կենտ ստեղծած լինի»... Խեղճ Պեղադիան էլ օրուգիշեր հանգիստ չունի իր աղջիկների դարդից: Երբ նա առաջին անգամ տեսնում է Մարթայի պատուհանից՝ հիւր եկող Օսիկօին, բացազանչում է. «Ողորմիր, գլխն ինձ վրայ, Տէր... Աստուած, նայիր թշուառիս անտանիկի կացութեանը... Բախտի արժանացրո՛ւ Նատալիայիս... Տէր, բարի աչքով նայել տուր (Օսիկօին) զաւակիս վրայ»...

Այդպիսով պ. Կլէրիաշվիլին շօշափում է մի կարևոր սոցիալական հարց ու շօշափում այն հմուտ կերպով, անպայման գրաւելով դէպի նա ընթերցող հասարակութեան ուշադրութիւնը:

Ինչպէս և պէտք էր սպասել, «իվերիականներն» սկսեցին արդէն մի կատաղի արշաւանք երիտասարդ գիտնական պ. Ի. Զաւախիշվիլու և նրա ուսուցիչ պ. Ն. Մարրի դէմ: Եւ որովհետև հարցը վերաբերում էր «հայերի պաշտպաններին», — ուստի և փայտի մի ծայրը անհրաժեշտաբար դիպաւ նաև այդ պաշտպանեալների մէջքին... Առաջին թնդանօթը, ինչպէս և պէտք էր սպասել, արձակեց՝ այդպիսի գործերում իր չափազանց անտաղանդութեամբ յայտնի՝ 65-ամեայ տաղանդաւոր բանաստեղծ պ. Ակակի Մերեթելին: Մեր ընթերցողներին լաւ ծանօթ այդ նշանաւոր վրացին էր, որ 1898 թուին հրատարակեց հայերի դէմ՝ իր «Կրեքուլի» ամսագրում՝ իր անդրանիկ անաշող պատերազմը: Այժմեան նոր արշաւանքը հայագէտ պրոֆեսսորների ու հայերի դէմ պ. Մերեթելին սկսել է առայժմ երեք մեծ բանասիրականով («Իվերիա», №№ 128, 129 և

130), բայց դրանք, ինչպէս երևում է գրողածքի ոգուց, դեռ երկար կը շարունակուեն: Իր այդ նոր, առաջուանից աւելի անհիմն ու անպատուարներ հրապարակախօսական-բանակոռական աշխատութեանը նատուել է «Վրացատեացններ» մեծադորդ վերնապիւրը:

Իր առաջին բանասիրականը պ. Մերեթելին սկսում է ուղղակի մի այլաբանական հեքիաթով, առանց որևէ առաջաբանի: Եղել է չի եղել մի ունևոր, Ղվթիսիա (Աստծուն պատկանող) անունով մարդ: Մի օր հեռու աշխարհից եկել է դրա մօտ մի մերկ, քաղցած, թշուառ մարդ՝ Սխվիսիա (ուրիշին պատկանող, օտար) անունով: Ղվթիսիան եղբայրացնում է իրան օտարականին, տալիս է նրան տեղ ու աղատ գործելու ասպարէզ: Եղբայրութեան գլխաւոր պայմանն էր, որ առաջինը շարունակէր պարապել իր երկրագործութեամբ, իսկ վերջինը՝ ձեռք զարկէր վաճառականութեան և արհեստներին: Սխվիսիան կարճ միջոցում առաջ գնաց, հարստացաւ և մտածեց զրկել իր բարերարին նրա բոլոր ունեցած-չունեցածից... Բայց որովհետև դրա ժամանակը դեռ չէր հասել և Սխվիսիայի ցեղակիցների «գարունը դեռ չէր բացուել», Սխվիսիան որոշեց իր այդ դիտաւորութիւնը թագցնել իր սրտի խորքում և որդոց որդի աւանդել իր հետնորդներին, որ մի օր իրագործուի նրա չար միտքը: Անցան այդպիսով դարեր, Ղվթիսիաշվիլիւններն ու Սխվիսիաշվիլիւնները շարունակում էին արտաքուստ իրանց փոխադարձ բարեկամութիւնը: Հասաւ վերջապէս վաղուց սպասուած գարունը... Սխվիսիաշվիլիւնները՝ մեծ ու փոքր, մարդ ու կին, աշխարհային ու հոգևորական՝ ձեռք զարկեցին միաժամանակ և ուժգին թափով իրագործելու իրանց նախահօր աւանդած չար ծրագիրը... Չարամիտ Սխվիսիաշվիլիւնները յանդիմանուելով իրանց բարերար Ղվթիսիաշվիլիւններից՝ աշխատում էին ուրանալ իրանց յանցանքն ու պաշտպանուել, բայց վերջը համոզուելով, որ արդարանալը այլևս անկարելի է, լռեցին... Բայց լռելուն պէս նրանք գտան իրանց համար մի քանի անփոյթ ու անսիրտ Ղվթիսիաշվիլիւններ, որոնց և յանձնեցին պաշտպանելու իրանց դատը այդ փաստաբանների հայրենակիցների առաջ... Փաստաբանները կուրացած անձնական շահերով՝ սկսեցին ոչնչացնել իրանց հայրենիքի ծաղիկները...

Մեր ընթերցողների համար իհարկէ պարզ է, որ այդ դաւաճան փաստաբանները ոչ այլ ոք են, բաց եթէ պ. պ. Ն. Մարը և Ի. Զաւախովը... Իսկ հեքիաթի մասին հեղինակը շտապում է հէնց միւս օրը, իր երկրորդ բանասիրականու

ասել, որ նա «ճշգրիտ հայելի է վրաց և հայոց յարաբերութիւնների՝ սկսած այն գլխից և մինչև այսօր»...

Այդ երկրորդ բանասիրականը նուիրուած է Մարրին, իսկ երրորդը — Զաւակիշվիլուն։ Դրանք պ. Ծերեթելու ասելով «մոռացան Աստծուն և դէպի վրացիքը ունեցած թշնամութեան և նրանց զրպարտելու մէջ գերազանցեցին ուրիշներին»։ Պ. Մարրը, աւելացնում է նա, ստեղծեց «Վրացատեացների դրպրոց» (շկոլա)։ Ապա պ. Ծեր. թոյլ է տալիս իրան մի անօրինակ անտարբերութիւն։ Նա բերում է մանրամասն կերպով իր 1898 թ. հայերի դէմ գրածների բովանդակութիւնը, իսկ Մարրի պատասխանները դնում է ընթերցողի առաջ այն աստիճան խեղաթիւրած, որ յարգելի պրոֆեսսորը կերպարանափոխուում է մի անմիտ ու ողորմելի մարդու... Չնայելով այդքան խեղաթիւրումներին՝ նա դարձեալ աւելացնում է, որ պրոֆեսսորը դիտմամբ ճշմարտութեան դէմ գնաց, անպէտք փաստաբանի պէս անմիտ սովետութիւններ արեց, իրան (Ծերեթելուն) արհամարհանքով վերաբերուեց կայն կայն... Նա մեղադրում է նոյնպէս, որ հանգուցեալ Զանշեանին աշակցեց Ակակի Ծերեթելու և վրաց դէմ աննպաստ բաներ գրելու նրա հրատարակած «Եղբայրական օգնութեան» մէջ։ Իսկ այդ գրքի նպատակը, մեր բանաստեղծի համոզմամբ, չէր միայն նիւթական օգնութիւն հասցնել թշուառներին, այլ նա կոչուած էր «բարձրացնելու հայերի անունը աշխարհի առաջ այլեայլ բեկլամներով և նուաստացնելու ու ստորացնելու միաժամանակ վրացիներին»...

Նոյնպէս անհասկանալի ու անտրամաբան կերպով է վարւում պ. Ծերեթելին Մարրի համամիտ երիտասարդ պրիււատդոցենտ Զաւակիշվի հետ։ Վերջինս, ինչպէս մեր ամսագրի անցեալ համարում հաղորդեցինք, չէ ընդունում վրացի հայրենասէրների ու պ. Գոգեբաշվիլու այն տարօրինակ պահանջը, թէ պէտք է ժողովրդի համար գրել վրաց ազգի շինծու, կեղծիքներով լի, ներբողական պատմութիւնը։ Նա չէ ընդունում նոյնպէս պ. Գոգ. կատարած մի շարք անարդար յարձակումները (գլխաւորապէս իր «Правда о Тифлисе» գրքում) հայերի դէմ։ Պ. Ծերեթելին իր ահագին բանասիրականը լցրել է այն ծառայութիւնների նկարագրութեամբ, որ Գ. մատուցել է իր հայրենիքին որպէս մանկավարժ, որպէս գրող և որպէս հայրենասէր առհասարակ։ Բարձրացնելով նրան մինչև երկինք՝ պ. Ծ. բացազանշում է. «Վրացի չպէտք է լինի այն մարդը, որ շնորհակալութեան փոխանակ՝ յանդիմանութիւններ ուղղէ այդպիսի գործողի հասցէին»... Հապա

պ. Գողգ. կարծիքները պատմութիւն գրելու մասին? Հապա նրա անտեղի արշաւանքները հայերի դէմ?—Պ. Ծերեթեւին այդ մասին ոչինչ չէ ասում և դրանով մի աւելորդ անգամ էլ ապացուցանում է պ. Զաւախ. այն գեղեցիկ միտքը, թէ աններելի է մի մարդու կամ մի ազգի լաւ կողմերը չափազանցել ու փքել, իսկ պակասութիւնները նուաստացնել... Բայց ծերունի բանաստեղծը դեռ էլի առաջ է գնում. նա համարում է երիտասարդ գիտնականին իր հայրենիքի թշնամի, անարժան որդի... Ասում է, որ Զաւ. «Գիտութիւն և հայրենասիրութիւն» գրուածքը մի ապերախութիւն է մայր-Վրաստանի դէմ, որ նրա աստառը պարունակում է իր մէջ մի ինչ-որ պղտոր, տակետակ, խորամանկ բան, ու նրանից «շատ վատ հոտ է փչում»...

Եւ ահա այդ «վատ հոտը» դառնում է միանգամից և՛ փրկութեան խարիսխ պ. Ծերեթեւու համար. նա հրաժարուելով հրաժարում է քննելու պ. Զաւախի շփոթ գեղեցիկ աշխատութիւնը ըստ էութեան... Նա տանել չէ կարող վերջինի այն խօսքերը, թէ վրացի մանկավարժի կարծիքները հակառակ են գիտութեան պրինցիպներին. «Ա՛յ, ի՞նչ ասեմ այդ սրտամեռ գիտութեանը, թէ ճիշտ նա է քեզ թելադրել այդ մտքերը»,— բացազանչում է յուսահատաբար...

Մարրի ու Զաւախովի «նոր շկուայի» դէմ բերանը բացեց նաև քահանայ պ. Կարբելաշվիլին («Իվերիա», № 135), որ յայտնի է վրաց մամուլում իր տեղագրական յօդուածներով: Թէ ինչ աչքով է նայում հայր Կարբ. Մարրի վրայ, կարելի է շատ լաւ հասկանալ հէնց միայն նրա գրուածքի վերնագրից՝ «Մթթէ սրան կ'ասեն գիտնական մարդ»... Տէր հայրն այն համոզմունքի է, որ յիշեալ գիտնականները ոչ միայն իրանք են ընդունում վրացութեան պատկանող ամեն մի սպիտակ բան սևի տեղ, այլև մեծ ճիգ են թափում նոյնը ընդունել տալու և ամենքին...

Վեցերորդ դարում Հռովմում ապրելիս է եղել Գրիգոր Առաջին պապը: Նոյն ժամանակներում Իտալիայի վանքերից մէկում հռչակուած է եղել իր մաքուր կենցաղով մի վարդապետ Պետրէ Իբերացի կամ Իվերացի անունով: Պապը իր «Dialogorum» լատիներէն գրքում յիշատակել է ի միջի այլ սրբերի նաև յիշեալ Պետրէին: Միջին դարերում այդ գիրքը թարգմանուել է վրացերէն և թարգմանիչը Պետրէ Իբերացուն անուանել է Պետրէ քարթվելի (վրացի), որպիսի կոչումով սա մտել է յետոյ նաև վրաց պատմագիրք «Քարթլիս-Յխովրեբայի» մէջ: Արդ, պ. Մարրը իր մի ուսերէն աշխատութեան մէջ համարձակութիւն է ունեցել ասելու, որ հաւանականօրէն յիշեալ Պետրէն

պէտք է իսպանացի լինի և ոչ վրացի (Իբերիա էր կոչուում մի ժամանակ ոչ միայն Վրաստանը, այլև Պիրենեան թերակղզին)։ Այդ առիթով ահա հայր Կարբ. բարձրացրել է հիմայ ահագին աղմուկ, յայտնելով որ հայագէտ ու «հայասէր» պրոֆեսսորը թշնամաբար է վարուել։ Նա պահանջում է որ Պետրէին պ. Մարրը վրացի ընդունէ, բայց դրա համար դժբախտաբար չի բերում ոչ մի համոզեցուցիչ փաստ...

Եւ ահա այդպիսի մի ինքնրստինքեան անմեղ հանգամանք առիթ է տալիս տէր հօրը անելու մի շարք յուսահատական ու կրքոտ եզրակացութիւններ. «է՛հ, բաւ է, պարոններ,—բացազանչում է նա,—երևում է, որ գիտնական պրոֆեսսորին նեղութիւն է պատճառում Յ-դ դարում Խտալիայում ապրող վրացի վարդապետի գործունէութիւնը. ո՞վ կարող է նրան արգելել ծաղրելու իր նախորդ մի գիտնականի (իմա Քեր. Պատկանեանի) նման՝ մեր «Քարթլիս-Յխովրեբա»-ն և վրացերէն միւս հին պատմական կամ կրօնական գրուածքներ և հայ վարդապետի հնարած հեքիաթներ անուանելու նրանց։ Սրանց պէս գիտնական «մալաղները» (մուղալլախ, գլուխկոնծի) նոր չեն, հին են։ Այստեղ պէտք է շիտակ և միանգամընդմիջ՝ ասել, որ գիտնական պրոֆեսսորը (Մարրը) նուաստացնում է այն ամենը, ինչ որ վերաբերում է վրաց գրականութեանը։ Եւ դրա հակառակ նա բարձրացնում է հայ գրականութեան պատիւը և վրաց գրականութիւնը հայկականին հպատակեցնում։ Այստեղ էլ հայկական հաշիւը յաղթանակ տարաւ, և վաղուց է, ինչ սուրբ տաճարում հանդէս է եկել այդօրինակ նենգութիւնը...

Մայիսի 25-ին վախճանուեց Թիֆլիսում 66 տարեկան հասակում վրաց գրական անխոնջ մշակ Պետրէ Ումիկաշվիլին։ Հանգուցեալը 20 տարուց աւել վրաց լեզուի ուսուցիչ էր տեղիս առաջին գիմնազիայում, իսկ ապա ծառայում էր մասնաւոր հիմնարկութիւններում։ Վրաց գրականութեան համար աշխատեց նա ամբողջ 40 տարի՝ տպելով հրապարակախօսական յօդուածներ, գրելով և թարգմանելով պիեսներ, խմբագրելով ու լոյս ածելով հին ձեռագիր, մանաւանդ գեղարուեստական բովանդակութիւն ունեցող աշխատութիւններ, հրատարակելով ժողովրդական, էժանագին գրքոյներ։ Նա մօտ 10 տարի հրատարակում էր նոյնպէս իր սեփական լրագիրը «Գիւղական Լրագիր» անունով։ Աւելի քան 15 տարի նա հաղորդում էր քաղուածքներ վրաց լրագիրներին հայոց պարբերական թերթերից, որպիսի գործունէութիւնը

ապա նա վերջին տասը տարուայ ընթացքում ընդհատեց ընդունելու շանգուցեալը, ինչպէս ինքը խոստովանում էր ծանօթներին, և ինչպէս տպագրուեց նորերս («Իվերիա», № 123) նրա ինքնակենսագրութեան մէջ, հայկական ծագումից էր: «Հօրս պապը,—գրում է նա այդտեղ—անցեալ դարում թողեց հայութիւնը. ես ինքս հռովմէադաւան կաթողիկ եմ»: Հայ գրականութեանը նա հետևում էր առաւելապէս ութսունական թուականներին և իր այդ գործունէութեան մասին նա ասում է ինքնակենսագրութեան մէջ հետևեալը. «Ես գրում էի կամ թարգմանում հայերէնից յօդուածներ հայոց գրողների և կեանքի մասին: Առաջ վրաց մամուլում հայերի մասին համարեա թէ ոչինչ չէր յիշուած. ես կամենում էի, որ վրացիք ճիշտ գաղափար կազմէին հայերի մասին՝ նոյնիսկ իրանց՝ հայերի արտայայտած հայեացքների հետ ծանօթանալովը»:

Հանգուցեալը անպայման օգտակար, բազմարդիւն ու համակրելի անդամ էր այն հասարակութեան, որին նա նուիրել էր իրան ամբողջապէս...

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ

ՔՆՆԵԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՏԵՆԵԽՍՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՐԱՅ՝ «Երկերի ժողովածու, հասոյ առաջին:—Պատկերներ»: 272 էր. գինը 1 ռ. Թաւրիզ, 1904:

Պ. Ատրպետի երկերի ժողովածուի մէջ մտել են նրա հետևեալ գրուածքները. 1) «Երախտապահանջ կամ Տժվժիկ», զրոյց՝ արտատպուած «Աղբիւր» ամսագրից (1897 թ.). 2) «Երկու վալի մի վիլայէթում կամ Այիշէ-խանում», վէպ՝ արտատպուած «Տարազ» շաբաթաթերթից (1895 թ.). 3) «Նաուախըխա», պատկեր՝ արտատպուած «Տարազ» շաբաթաթերթից (1893 թ.). 4) «Ծպտեալ սուլթան», արկած՝ արտատպուած «Աղբիւր» ամսագրից (1898 թ.). 5) «Կաղ Նազո», արտատպուած «Տարազ» շաբաթաթերթից (1893 թ.). 6) «Ղաղի», զրոյց՝ արտատպուած «Մշակ» լրագրից (1903 թ.). *)

*) Կարծեմ՝ այդ թուականը սխալ է ցոյց տրուած, քանզի երկրորդը գրուած է 1892 թ. հաւանականօրէն այդ զրոյցը տպուած է 1893-ին: